

UDK 322(497.5)“1941/1945”(046)
[282+070] (497.5)“1941/1945”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. lipnja 2015.
Prihvaćeno za objavljivanje: 20. listopada 2015.

PRIOLOG RASPRAVI O VJERSKIM PRIJELAZIMA U NEZAVISNOJ DRŽAVI HRVATSKOJ NA PRIMJERU KATOLIČKOG TISKA

Petar MACUT, Vukovar

Vjerski prijelazi u Katoličku crkvu u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske nisu dosad prikazani u svjetlu pisanja katoličkog tiska toga vremena. Budući da je katolički tisak bio relativno brojan i utjecajan u tom razdoblju, ton, dinamika ili čak izostanak sadržaja o toj temi bit će dragocjen pokazatelj na koji je način ta problematika prihvaćena u krugovima svećenstva Nezavisne Države Hrvatske. Osim toga, primjer pisanja katoličkog tiska doprinijet će jasnijem sagledavanju odnosa između Crkve i NDH, čiji je bitan dio i stav prema vjerskim prijelazima.

KLJUČNE RIJEČI: *Nezavisna Država Hrvatska, katolički tisak, vjerski prijelazi, vjerska promidžba.*

Uvod

Katolički tisak tijekom tridesetih godina doživljava svojevrsni vrhunac. Smjernice s Prvoga hrvatskog katoličkog sastanka održanog 1900. godine uobličene u rezoluciju »o katoličkoj štampi« bile su gotovo ispunjene do 1939. godine.¹ Upravo je te godine izašao Opći shematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji u kojemu je popisana katolički tisak.² Popis sadržava ukupno sedamdeset i jedan naslov. Upravo taj tisak bit će u središtu ovoga istraživanja o vjerskim prijelazima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Pitanje vjerskih prijelaza u Katoličku crkvu vrlo je kompleksno. Ta složenost ogleda se u višeznačnom poimanju toga čina, koji bi ponajprije trebao imati vjersku pozadinu. Iako su vjerski prijelazi najčešće potaknuti unutarnjom željom za pripadnošću nekoj drugoj vjerskoj zajednici ili Crkvi, ipak nije rijetkost da se prijelaz događa i iz oportunističkih razloga. Tako, primjerice vjerski prijelazi mogu biti motivirani i političkim razlozima.

¹ Usp. Stjepan KORENIĆ, *Prvi hrvatski katolički sastanak*, Zagreb, 1900., str. 126.–127.

² Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1939., str. 538–552.

Poticaj vjerskom prijelazu može biti povoljniji porez, odnosno potez koji donosi prednost u napredovanju u državnoj službi. U tim slučajevima taj čin samo je instrument pri postizanju nekih drugih ciljeva. Katolička crkva inzistira na unutarnjem uvjerenju i osobnoj želji za pripadnošću Crkvi kao motivu za prijelaz, dok državne institucije uvijek i isključivo zahtijevaju samo ispunjavanje birokratskih zahtjeva.

Zato je potrebno razlikovati politički pristup pitanju vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od vjerskoga pristupa. Da bi se ta razlika istaknula, potrebno je definirati temeljne odrednice obaju pristupa te ih imajući na umu pokušati ispitati koliko su se ta dva različita pristupa međusobno podupirala, preklapala, odnosno razilazila. Veliku pomoć u tome pružit će nam katolička periodika u kojoj bi to bitno vjersko pitanje trebalo naći svoje mjesto.

Nezavisna Država Hrvatska u sklopu svojega totalitarnog preustroja učinila je značajan napor da bi zakonskim okvirom obuhvatila postupke koji su za svoj krajnji cilj imale izolaciju, marginalizaciju i likvidaciju onoga dijela stanovništva koji je iz bilo kojih razloga smatran neprijateljem novog poretka.³ Institucionalizacijom nasilja željelo ga se legalizirati te na taj način učiniti prihvatljivijim, manje zazornim i u krajnjem slučaju opravdanim.⁴ Pseudolegalizacija je bila dio stvaranja privida zakonskog reda, a taj privid služio je kao dio propagandne strategije koja je trebala učiniti ustaški pokret prihvatljivijim što širim slojevima hrvatskoga naroda. Sâm razvoj unutarnje političke situacije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH) sugerirao je da je taj pristup doživio poraz. Upravo u tom kontekstu potrebno je promatrati i političku pozadinu vjerskih prijelaza.

Osim toga, budući da je ustaški pokret zadobio vlast na teritoriju NDH iznenada i potpuno, lako i djelatno nezasluženo, organizacijska neizgrađenost kao i nedostatak vizije tjerali su novu vlast da djeluje stihijski. Zbog ubrzane unutarnje destabilizacije zemlje, vlast nikako nije uspijevala postići potrebnu institucionalnu sigurnost. Čini se da joj ona, u svjetlu novih zakonskih rješenja koje je ubrzano inaugurirala, i nije bila prioritetna.

Dio autora problematiku vjerskih prijelaza s pravoslavlja na katoličanstvo promatra kao sastavni dio progona, u prvom redu Srba i Židova, stoga se o njima govori u aspektu genocida.⁵ Moguće je političku dimenziju vjerskih prijelaza tumačiti i željom pacificiranja i

³ Osim Zakonske odredbe o zaštiti naroda i države koja je proglašena već 17. travnja 1941. godine, puno bitnija se pokazuje, i s mnogostrukim implikacijama, zakonska odredba kojom se sudstvo stavlja pod potpunu kontrolu, ali i samovolju poglavnika i njegovih bliskih suradnika.

»Poglavnik Ante Pavelić propisao je ovu zakonsku odredbu: 1. Svi suci(...)stavljaju se na raspoloženje od tri mjeseca od dana proglašenja ove Zakonske odredbe. 2. Za to vrijeme mogu se suci(...)postavljati na niži položaj ili grupu, umiroviti ili otpustiti, bez obzira na sve dosadašnje zakonske propise. Osoblje sudova i državnih nadodvjetništava stavljen na raspoloženje«, *Hrvatska straža*, 27. travnja 1941., br. 17, str. 4. Tim činom je započelo uvođenje anarhije pod krinkom zakona. Puni naslov te zakonske odredbe, kao i njezin izvor glasi: Zakonska odredba o stavljanju na raspoloženje sudaca i ostaloga osoblja redovnih i upravnih sudova, državnih nadodvjetništava, viših državnih tužiteljstava i državnih tužiteljstava, *Narodne novine*, br. 7, 21. travnja 1941., str. 1.

⁴ Do 30. travnja 1941. godine objave Zakonskih odredbi o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskoga naroda, već je ustrojen represivni aparat koji je imao nadležnost postupanja prema svim sumnjivim elementima u društvu. Više vidjeti u: Davor KOVAČIĆ, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine*, Zagreb, 2009., str. 39–93.

⁵ Usp. Vladimir DEDIJER, *Vatikan i Jasenovac. Dokumenti*, Beograd, 1987.; Milan BULAJIĆ, *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*, Beograd, 1988.

asimiliranja unutarnjeg remetilačkog elementa države, ali to je malo moguće jer su upravo ustaške postrojbe svojim *čišćenjima* sela s većinskim srpskim stanovništvom narušavale sigurnosnu situaciju.⁶ Čini se da se razlika u tumačenju nalazi u osnovnom stavu prema prirodi režima u NDH. Obje strane imaju djelomično pravo, ali u cjelini griješe.

Nemoguće je promatrati problematiku vjerskih prijelaza u NDH a ne imati na umu da je velik dio onih na koje su se te odredbe odnosile sustavno i okrutno progonjen. Iako se nigdje ne može naći zapisana doktrina o tzv. trećinama (trećinu Srba pobiti, trećinu prekrstiti, trećinu protjerati), u praksi su se ta načela provodila. U tom smislu prihvatljivo je promatrati i vjerske prijelaze kao sastavni dio politike nasilja. Unatoč tome, nije prihvatljivo nekritički generalizirati sve postupke Katoličke crkve u tom smjeru optužujući je kao instituciju za ta zlodjela.⁷ Bez obzira na razinu entuzijazma koji su prema pitanju vjerskih prijelaza pokazivali pojedini biskupi i svećenici, ona nikada i nigdje nije imala kao prikriveni motiv progon onih koje je primala u svoje krilo. Vrlo dobru ilustraciju te konstatacije možemo naći kod mostarskog biskupa Alojzija Mišića. Iz njegovih pisama nadbiskupu Alojziju Stepincu vidljivo je da biskup Mišić želi da vjerski prijelazi uspiju, ali je također jasno i nedvosmisleno prokazao i osudio divljačke ispade pojedinaca. On kaže: »Dosta veliki dio grkoistočnjaka u mostarskoj biskupiji sklon je da predje na sv. katoličku vjeru. Viša državna oblast Zagreb izdala je više uputa na podčinjene vlasti o prelazu na drugu vjeru. Stvarno, a i po smjeru te upute nijesu takve, da bi odgovarale općoj dobroj stvari sv. Crkve, pa ni države. (...) Prelaz je vrlo zgodan i lagan. Nažalost vlasti uzanim pogledima nehotice smetaju Hrvatsku i katoličku stvar. Nijesu krivi vrhovi. Umiješalo se svašta: mlado, nespremno, beziskusno; mjesto pameti i razbora - vatra, sila, - nije čudo, da su od toga za Hrvatsku i katoličku stvar vrlo neugodne posljedice ... (...) nametnici izdaju odredbe, dok su novoobraćenici još u crkvi kod svete mise, hvataju ih, staro i mlado, muško-žensko, gone kao roblje ... do mala u masama u vječnost ...«⁸

Na koncu, iako se Katolička crkva u Hrvatskoj držala kanonskih propisa vezanih za problematiku vjerskih prijelaza, potrebno je postaviti pitanje o neosjetljivosti na kontekst događaja koji su pratili njihovu implementaciju. Ključno pitanje glasi: Koliko je Katolička crkva instrumentalizirana od strane ustaškog režima i dijela nižeg klera? Koliko se takvom postupku odupirala te je li ga i u kojem opsegu prihvaćala? Najlakši odgovor na ta pitanja glasilo bi ili *da*, u *cijelosti*, ili *ne*, *nikako*. Koji je točan, i u kojoj mjeri, nastojat ćemo prikazati u analizi koja slijedi.

Zakonski okvir vjerskih prijelaza u NDH

Prva zakonska odredba u kojoj je nova država problematizirala pitanje vjerskih prijelaza proglašena je 3. svibnja 1941. godine.⁹ Iako sadržajno s njima nema veze, potrebno je,

⁶ Postoji više izvještaja u: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, sv. V, knjiga 32, borbe u Hrvatskoj 1941 – 1942. godine, Beograd, 1962., str. 8-9, 10-13, 22.

⁷ Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 1948. Ta knjiga pravi je primjer nekritičkog i zlonamjernog pisanja protiv Katoličke crkve.

⁸ Usp. *Mostarsko-duvanjski biskup Mišić nadbiskupu Stepincu*, u: Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, sv. 2, Zagreb, 1998., str. 92–93.

⁹ »Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu«, *Narodne novine*, 5. V. 1941., br. 19.

s obzirom na vremensku bliskost i politički trenutak, istaknuti da je nekoliko dana prije proglašen niz zakonskih odredaba koje su pravni poredak NDH smjestile u okvir po mjeri režima koji se pripremao da pronađe, proglasi i uništi unutarnje neprijatelje.¹⁰ Osim toga, vidljivo je da je odmah po dolasku ustaša na vlast proglašeno nekoliko uredaba koje su jasno pokazale smjer kojim će režim ići i tko će se naći na listi nepoželjnih.¹¹ Definicija unutarnjeg neprijatelja bila je dovoljno fleksibilna, neodređena i podložna samovolji institucija i pojedinaca da obuhvati sve one koje je potrebno (s)maknuti. Iako je ta navedena zakonska odredba samo proglašavala ništetnom prijašnje odredbe o načinu prijelaza s jedne vjere na drugu pokušavajući pojednostavniti proceduru, ona zapravo pokazuje namjeru da se politika aktivno uključi u vjerske odnose.

Od ostalih državnih odredaba, uputa, dopisa i okružnica koje se, izravno ili neizravno, bave vjerskim prijelazima, navodimo: Uputu kotarskim oblastima i gradskim poglavarstvima o prijelazima; Dopis Ministarstva pravosuđa i bogoštovlja svim Biskupskim Ordinarijatima; Okružnicu Hrvatske vlade o prijelazima; Okružnicu Ministarstva unutarnjih poslova o prijelazima; Upute za prijelaz grkoistočnjaka.¹²

Na prvi pogled može se učiniti da se Nezavisna Država Hrvatska bavila relativno intenzivno problematikom vjerskih prijelaza. Međutim, ukoliko se pogleda priroda institucionalnih inicijativa, osim svibanjske Zakonske odredbe o prijelazima, u ostalim slučajevima riječ je o uputama, okružnicama i dopisima. Primjećuje se pravi nedostatak zakonske regulative toga pitanja. Vjerski prijelazi bili su marginalno političko pitanje čije se rješavanje ipak očekivalo radikalnijim sredstvima. Nesnalženje u tom pitanju ilustrira i vladino inzistiranje da grkoistočnjaci prelaze isključivo na katoličanstvo, a ne grkokatolištvo. »Želja je Hrvatske vlade, da grko-istočnjaci ne prelaze na grko-katolički obred osim u onim grko-katoličkim župama koje su već osnovane i u njima ima već grko-istočnjaka.«¹³ Naravno, takvo inzistiranje protivno je stajalištima i učenju Katoličke crkve.

Iako je novinstvo donosilo sve odredbe koje su se ticale vjerskih prijelaza,¹⁴ listajući ta izdanja može se jednostavno zaključiti da uopće nije postojala intenzivna službena državna propaganda koja bi podupirala nastojanja da ta politička akcija uspije.¹⁵ Držimo stoga da je moguće zaključiti kako je taj nedostatak dokaz da vjerski prijelazi od početka nisu shvaćeni kao politička poluga koja bi mogla ispuniti ciljeve novo uspostavljene vlasti.

¹⁰ Tu mislimo na Zakonsku odredbu o zaštiti arijske krvi i časti Hrvatskoga naroda, Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti, te Zakonsku odredbu o državljanstvu. Sve tri odredbe objavljene su u: *Hrvatski glas*, br. 76, 1. svibnja 1941., str. 3. Izvorno su objavljene u: *Narodne novine*, br. 16, 30. travnja 1941.

¹¹ *Evakuacija Srba i Židova iz sjevernog područja Zagreba; Ograničeno kretanje Zagrebom Srbima i Židovima*; usp. *Hrvatski glas*, br. 83, 10. svibnja 1941., str. 2.

¹² Popis svih odredaba, uputa i dopisa vidjeti u: Jure KRIŠTO, *Sukob simbola*, Zagreb, 2001., str. 172–173.

¹³ Okružnica o prijelazu grko-istočnjaka, 30. srpnja 1941. u: J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 181.

¹⁴ Npr. »Zakonska odredba o prelazu s jedne vjere na drugu«, *Hrvatski narod*, 6. svibnja 1941., br. 83, str. 6; »Primanje u Katoličku crkvu«, *Hrvatski narod*, 10. svibnja 1941., br. 87, str. 5; »Odredba o prijelazu iz jedne vjere u drugu«, *Hrvatski list*, 6. svibnja 1941., br. 124, str. 4; »Uz zakonsku odredbu o prijelazu s jedne vjere na drugu«, *Hrvatski list*, 10. svibnja 1941., br. 128, str. 5; »Primanje u katoličku Crkvu. Konvalidacija nevaljanih, odnosno ništetnih brakova«, *Hrvatski list*, 14. svibnja 1941., br. 132, str. 9.

¹⁵ Iako je novinstvo prenosilo sve zakonske odredbe koje su bile bitne kod vjerskih prijelaza, kao i pojedine vijesti o prijelazu nekih sela u Katoličku crkvu, to nikada nisu bile udarne vijesti, i nikada se vjerski prijelazi nisu nametnuli kao odlučujuće političko pitanje.

Državna problematika vjerskih prijelaza završila je osnutkom Hrvatske pravoslavne crkve,¹⁶ što je u svom govoru u Hrvatskom državnom saboru najavio sam poglavnik. Držimo da je osnutak te Crkve pravi dokaz neuspjeha državnog koncepta vjerskih prijelaza Srba na katolicizam. Ako se uzme u obzir da je protjerivanje srpskog stanovništva nastavljeno i nakon svibnja 1942. godine te da je sigurnosna situacija postajala nestabilnija razvojem sve organiziranijeg otpora u kojemu su sudjelovali u velikom broju Srbi, bez obzira bili četnici ili komunistički simpatizeri, jasno je da se »pokršćavanje« pokazalo kao politička pogreška. U tom se kontekstu redovito ističe Pavelićeva izjava da vlada nema ništa protiv pravoslavlja kao vjerske pripadnosti, već protiv Srpske pravoslavne crkve kao institucije koja se često koristila u političke svrhe i to protiv interesa hrvatskog naroda. Iako je drugi dio te tvrdnje točan, ona je samo paravan kojim se krije pravi razlog promjene političke taktike.¹⁷

Nadalje, tom se promjenom smanjio i pritisak prema Katoličkoj crkvi kao instituciji, barem što se tiče toga pitanja. Dokaze tome nalazim u cjelokupnome katoličkom tisku tadašnjeg vremena. Naime, od druge polovice 1942. godine više se nigdje i nikako ne spominju vjerski prijelazi u Katoličku crkvu, što nam govori da Katolička crkva u Hrvatskoj nije samostalno poticala i propagirala prednosti prijelaza na katolicizam. Da je bilo suprotno, tada bi katolički tisak pisao o toj problematici. Štoviše, kako ćemo kasnije vidjeti i u vremenu kada je ta problematika bila najaktualnija, dakle, od svibnja do listopada 1941. godine, katolički tisak jedva i rijetko govori o vjerskim prijelazima.

Kanonski okvir vjerskih prijelaza u NDH

Državno *bombardiranje* zakonskim odredbama, uputama i okružnicama koje su ulazile u izravnu nadležnost Katoličke crkve u Hrvatskoj nije ostalo bez odgovora. Osim niza okružnica i dobar dio tema jesenskog zasjedanja Biskupske konferencije biskupa s teritorija NDH od 17. do 19. rujna 1941. godine bio je posvećen upravo pitanju vjerskih prijelaza.¹⁸

Jasno je vidljivo, što je istaknuo povjesničar Jure Krišto, kako se na gotovo svaki vladin dopis reagira odgovarajućim crkvenim upozorenjima.¹⁹ Važno je primijetiti da je početni impuls uvijek na strani državnih institucija. Katolička crkva reagira pokušavajući institucionalne zahtjeve donekle ublažiti, inzistirajući da se procedura vjerskih prijelaza mora poštivati. Npr.: »Iz nadbiskupske kancelarije. (...) Time u vezi upozorava se vlč. svećenstvo, da molbe treba sastavljati iscrpivo prema uputama, koje su dane u *Katol. listu*. U protivnom slučaju molbe će se sa čitavim spisom vratiti na nadopunu uz opće upozorenje

¹⁶ O toj problematici detaljno piše i J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 245–262. Hrvatska pravoslavna crkva osnovana je 7. travnja 1942. godine. Usp. *Narodne novine*, br. 77, 7. travnja 1942.

¹⁷ Usp. J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, sv. I, Zagreb, 1998., str. 264–278.

¹⁸ Detaljno o toj Biskupskoj konferenciji vidjeti u: J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 194–202.

¹⁹ Usp. J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 172–173. Dana 8. V. izlazi Okružnica o prelascima iz drugih vjera u katolicizam; početkom 6. mjeseca Stjepan Bakšić piše detaljnu uputu o vjerskim prijelazima; 5. VIII. Stepinac šalje dopis i opasku br.11677/41 u *Katolički list*; 19. X. Stepinac izdaje okružnicu; 20. XI. Biskupska predstava Paveliću sa zasjedanja Biskupske konferencije; 11. XII. upute o pastorizaciji grkoistočnjaka; iako je moguće ovu dinamiku tumačiti kao svojevrsnu borbu dopisima, mislimo da to nije u potpunosti točno.

na saopćene propise. Odgovornost za kasnije rješenje molbi i eventualne neugodnosti stranaka snose sami dušobrižnici.«²⁰

Katolička crkva kao vjerska institucija načelno je otvorena i za vjerske prijelaze. Međutim, potrebno je također istaknuti da je Katolička crkva odmah osjetila opasnost od uplitanja politike u to izrazito vjersko pitanje te je stoga reagirala na onoj razini na kojoj je mislila da će biti najefikasnija: na razini procedure.²¹ Pojačavanjem formalizma nastojalo se u početku zakomplicirati proceduru da bi se na taj način otežali masovni prijelazi koje je službena politika očekivala. Nakon što su uslijedile masovne represalije, o kojima su nadbiskup Štepinac i njegovi bliski suradnici detaljno obavještavani, i katolička hijerarhija ublažava svoj formalistički stav.

Već početkom lipnja kanonik Stjepan Bakšić piše detaljan prikaz propisa za vjerske prijelaze u Katoličku crkvu, koji je dva puta tiskan u *Katoličkom listu*,²² a prenesen je i u *Listu Dubrovačke biskupije*²³ kao i u *Vrhbosni*²⁴. Zbog njegove važnosti ukratko ćemo navesti najznačajnija mjesta. U tom prikazu autor navodi tko sve može biti primljen u Katoličku crkvu: a) onaj, koji je poučen u svim glavnim istinama katoličkog vjerovanja; b) onaj, koji ima iskrenu namjeru pristupiti Katoličkoj crkvi; c) onaj, koji može živjeti po načelima Katoličke crkve; d) onaj, koji dobije dopuštenje Ordinarijata.²⁵

Pitanje pouke moglo se lako relativizirati, jer oni koji su narod poučavali, dakle svećenici na terenu, oni su ga i ispitivali, tako da nije postojalo neko neovisno tijelo koje bi utvrđivalo stupanj poznavanja temeljnih odredaba nove vjere.

Pitanje namjere vjerskog prijelaza, što je istaknuto u drugoj točki, svakako je subjektivno pitanje. Unutarnju motivaciju nije moguće egzaktno utvrditi. Međutim, nju je potrebno gledati u širem kontekstu jer na namjeru utječe i opća politička situacija, koja je u NDH bila popraćena stvarnom opasnošću od gubitka imovine i života.

Četvrta točka, pitanje odobrenja mjesnog ordinarijata za prijelaz zapravo je ona koja daje razlog za zauzimanje različitih stavova o ulozi Katoličke crkve u Hrvatskoj što se toga pitanja tiče. U svemu tome najvažnije je pitanje koliko je Katolička crkva kao institucija željela i nastojala obuhvatiti što veći broj pravoslavnih vjernika te je li poduzimala i što je poduzimala da se ta praksa proširi. Drugim riječima, je li Katolička crkva preko svoga tiska podupirala ili predvodila propagandu potičući ljude na vjerski prijelaz? Je li preko tiska poticala svoje svećenstvo na dodatni angažman? Ako se misli da je Katolička crkva

²⁰ »Iz nadbiskupske kancelarije«, *Katolički list*, br. 31, 8. kolovoza 1941., str. 368.

²¹ »Upozorava se dušobrižno svećenstvo, da u ovim delikatnim pitanjima ljudske duše postupa strogo po načelima Katoličke Crkve čuvajući njezino dostojanstvo i ugled, te a limine odbija one, koji bi u Crkvu htjeli ući bez ispravnih motiva tražeću u njoj samo zaštitu svojih materijalnih interesa i egoističnih ciljeva« »Okružnica br. 4104/1941.«, *Katolički list*, br. 19, 15. svibnja 1941., str. 231.

²² »Što treba znati kod primanja u kat. Crkvu?«, *Katolički list*, br. 21-22, 3. lipnja 1941., str. 254-256; »Prilog Katoličkog lista«, *Katolički list*, br. 23, 11. lipnja 1941., bez stranice.

²³ »Propisi za primanje u katoličku Crkvu«, *List Dubrovačke biskupije*, br. 6, 15. srpnja 1941., str. 33-37.

²⁴ »Propisi za primanje u Katoličku crkvu«, *Vrhbosna*, br. 6, lipanj 1941., str. 167-169.

²⁵ Taj dio teksta Stjepana Bakšića ističe i J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 176; Tomislav VUJEVA, *Kollaboration oder begrenzte Loyalität? Die historiographische Diskussion um Erzbischof Alojzije Štepinac von Zagreb und den katholischen Klerus im Unabhängigen Staat Kroatien (1941-1945)*, *Dissertation*, Beč, 2009., str. 181. Tekst te doktorske disertacije dostupan je i na internetu: http://othes.univie.ac.at/5930/1/2009-04-15_0400890.pdf.

kao institucija željela i nastojala prevesti što veći broj pravoslavaca u katolicizam, normalno je očekivati da će propagirati tu svoju namjeru i u svome tisku.

Odnos prema vjerskim prijelazima u svjetlu katoličkog tiska

Kao što je vidljivo iz navedene dokumentacije, ključno razdoblje za izmjene službenih stajališta državnih institucija i Katoličke crkve bilo je do prosinca 1941. godine. Uspostavom Hrvatske pravoslavne crkve završava i ta epizoda. Stoga ćemo u katoličkom tisku analizirati upravo to razdoblje. Grgo Grbešić u svome radu *Prijelazi Židova u Katoličku crkvu u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji od 1941.-1945.*, donosi zanimljivu tablicu u kojoj prikazuje broj vjerskih prijelaza pravoslavaca u Katoličku crkvu po mjesecima do 1945. godine. Iz te je tablice vidljivo da je od 6147 registriranih prijelaznika do vremena uspostave HPC, dakle do svibnja 1942. godine, u Katoličku crkvu prešao 5494 pravoslavac. Isti odnos je zabilježen što se tiče vjerskih prijelaza Židova u Katoličku crkvu. Od 879 zabilježenih prijelaza do svibnja 1942. godine prešlo ih je čak 833. Očito je da dinamika prijelaza značajno opada nakon svibnja 1942. godine, s time da se već krajem 1941. godine vidi značajnije usporavanje.²⁶

Što se toga tiče potrebno je napraviti razliku među katoličkim tiskom s obzirom na namjenu pojedinih tiskovina. Tu ponajprije mislimo na izdavanje službenih ili poluslužbenih crkvenih glasila koji su po svojoj namjeni dužni objavljivati propise i odredbe koje se odnose na svećenike i njihov pastoralni rad. Službene crkvene glasnike moguće je donekle usporediti s današnjim *Narodnim novinama*. Ta usporedba moguća je na dvijema razinama: iako službeni crkveni glasnici nisu potrebni da bi učinili pravno valjanom neku crkvenu odredbu, one se tu objavljuju da bi postale dostupne onima kojima su i namijenjene, dakle svećenicima. Kao i *Narodnim novinama* naklada crkvenih službenih glasnika vrlo je ograničena jer je namijenjena internoj uporabi. Uzevši u obzir te dvije činjenice, dakle nakladu i namjenu, o propagandnom učinku tih tiskovina ne može se govoriti, jer to nije, niti može biti, njihova namjena. Donekle se iz tih okvira mora izuzeti *Katolički list*, koji je kao poluslužbeno glasilo zbog ugleda Zagrebačke nadbiskupije i svoje gotovo stoljetne tradicije imao veći utjecaj, ali opet na vrlo uzak krug ljudi.²⁷

Službeni glasnici o kojima ovdje govorimo su: *List Dubrovačke biskupije*, *Službeno glasilo i za Kotorsku biskupiju*; *Glasnik biskupije Banjalučke*; *Eparhijski vjesnik eparhije Križevačke*; *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*; *List biskupije Splitsko-makarske*, *ujedno glasnik biskupije Hvarske*; *Službeni vjesnik biskupije Senjske*, *Modruške ili Krbavske*; *Vrhbosna*; *Službeni vjesnik zagrebačke nadbiskupije*.

Osim djelomično *Vrhbosne* i *Glasnika biskupija Bosanske i Srijemske*, ostali glasnici su strogo službeni, pri čemu mislimo da u svojim sadržajima ne donose nikakve komentare,

²⁶ Usp. Grgo GRBEŠIĆ, »Prijelazi Židova u Katoličku crkvu u Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji od 1941. do 1945.«, *Croatia christiana periodica* (dalje: CCP), god. 27, br. 52, 2003., str. 160 - 161.

²⁷ Naklada *Katoličkog lista* prema podacima dostavljenima na zahtjev Državnog izvještajnog i promičbenog ureda 7. X. 1941. godine iznosila je 4000 primjeraka s 800 pretplatnika. Usp. Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), fond Predsjedništva vlade, Državni izvještajni i promidžbeni ured/Glavno ravnateljstvo za promičbu (dalje: DIPU/GRP) 237, kut. 46, br. 398/902/11.

osvrte, opise, reportaže ili bilo kakve tekstove koji se ne tiču službenih crkvenih odnosa, propisa ili dokumenata. Stoga ćemo se u prvom redu poslužiti tim trima publikacijama, a na ostale službene glasnike osvrnut ćemo se samo na onim mjestima koja budu znakovita ili iznimna.²⁸ Nakon službenih glasnika osvrnut ćemo se i na ostali katolički tisak koji je donosio temu vjerskih prijelaza.

Pitanje vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj pokrenuto je 3. svibnja 1941. godine *Zakonskom odredbom o prelazu s jedne vjere na drugu*. Tu odredbu su prenijela sva (polu)službena glasila Katoličke crkve u Hrvatskoj, osim *Lista biskupije Splitsko-makarske*,²⁹ zbog toga što je Split bio pod talijanskom upravom. I sve ostale odredbe koje će vlada NDH, odnosno Ministarstvo bogoštovlja i nastave objavljivati, a koje su vezane ne samo uz vjerske prijelaze nego uz bilo koji aspekt djelovanja Katoličke crkve u Hrvatskoj, bit će redovito objavljivane u svim tim glasilima. Na tu zakonsku odredbu Katolička crkva će reagirati okružnicom. Okružnica br.4104/1941 počinje riječima: »U posljednje vrijeme javlja se kod pojedinih župnih ureda mnogo osoba, koje bi željele prijeći u katoličku Crkvu, a možda također ondje konvalidirati svoj brak, koji su kao aktuelni katolici odnosno kao otpadnici od katoličke Crkve, sklopili, izvan katoličke Crkve bilo civilno bilo u drugoj konfesiji, dakle u smislu kanonskih propisa nevaljano.«³⁰

Iako neki autori, kao npr. Grgo Grbešić, navode više razloga pojačanog interesa za prelazak u Katoličku crkvu, sami onodobni akteri ne govore eksplicitno o njima. Grbešić govori čak o sedam razloga, odnosno uzroka vjerskih prijelaza koji se mogu svrstati u tri skupine: političke, povijesne i teološke. To su: 1. pozitivni državni propisi. 2. reakcija na pravoslavizaciju Hrvata u razdoblju od 1918. do 1941. godine; 3. mješoviti brakovi; 4. pravoslavci odgojeni u katoličkom duhu; 5. pritisak vlasti na pravoslavce; 6. teološki razlozi; 7. povijesni uzroci – vraćanje vjeri otaca. Ta podjela je manjkava jer ne spominje strah, progon i likvidaciju kao one egzistencijalne kategorije koje na primarnoj razini tjeraju ljude da se odreknu čak i svoje vjere.

Tumačenje kanonskih propisa o vjerskim prijelazima nije popratila na stranicama katoličkog tiska bilo kakva javna analiza, izravni komentar ili stav koji bi se osvrnuo na očito miješanje u kompetencije Katoličke crkve. Ovdje ne govorimo o pismima nadbiskupa Alojzija Stepinca vlastima u kojima se dotiče toga pitanja, kao ni predstavke Biskupske konferencije održane u jesen 1941. godine. Npr. u zapisniku s plenarne sjednice Biskupske konferencije čitamo: »1. Episkopat smatra vjerske prijelaze pravoslavnih na katoličku vjeru pitanjem, koje načelno isključivo spada u kompetenciju hijerarhije, koja jedina u tom pogledu može davati direktive i propise, tako da je isključena svaka akcija mimo crkvenog autoriteta.«³¹

²⁸ Npr. *List Dubrovačke biskupije* donosi na naslovnici tekst od Stjepana Bakšića *Propisi za primanje u Katoličku crkvu*, što ne nalazim u drugim službenim glasilima.

²⁹ Npr. usp. *Vrhbosna*, br. 6, lipanj 1941., str. 166; *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 9. i 10, 15. i 31. svibnja 1941., str. 33; *List Dubrovačke biskupije*, br. 6, 15. srpnja 1941., str. 38-39.

³⁰ »Okružnica«, *Katolički list*, br. 19, 15. svibnja 1941., str. 230. Okružnicu je objavila i *Hrvatska straža*. »Primanje u katoličku crkvu«, *Hrvatska straža*, br. 20, 18. svibnja 1941., str. 6, kao i *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*. »Biskupski Ordinarijat u Đakovu, broj 964/1941«, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 9-10, 15. i 31. svibnja 1941., str. 88-89.

³¹ J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, sv. 2, str. 111.

Te iste riječi nalazimo i u pismu koje je Stepinac poslao Paveliću nakon zasjedanja Biskupske konferencije u kojem ga je upoznao s njenim zaključcima. Međutim, tih ili sličnih riječi ne nalazimo u onodobnom katoličkom tisku.

U tim slučajevima riječ je o internoj i službenoj komunikaciji. Osim toga, ne nailazimo u fondu Državnog izvještajnog i promičbenog ureda, odnosno Glavnog ravnateljstva za promičbu (DIPU/GRP) u kojem je djelomično sačuvana građa koja se bavi cenzurom onodobnog tiska, da su službenici te institucije obustavili ili prijetili obustavom bilo kojem crkvenom glasilu zbog načina pisanja o vjerskim prijelazima u NDH.

Nakon *Upute o prijelazu s jedne vjere na drugu*,³² u *Katoličkom listu* izaći će članak Stjepana Bakšića koji će detaljno obraditi pitanje vjerskih prijelaza u Katoličku crkvu.³³ Nakon toga članka 14. srpnja 1941. godine Radoslav Glavaš, hercegovački franjevac i vladin dužnosnik, šalje povjerljivi dopis biskupskim ordinarijatima u kojima se obavještavaju o stavu vlade prema vjerskim prijelazima pravoslavaca u Grkokatoličku crkvu, kao i na inzistiranju da se u Katoličku crkvu ne primaju pravoslavna inteligencija, svećenstvo i trgovci. Već dva dana kasnije, 16. srpnja 1941. godine, na taj povjerljivi dopis odgovara pomoćni biskup zagrebački Josip Lach: »Zato smatramo potrebno istaći, da bi to Ministarstvo propis glede prelaza u grkokatoličku crkvu izmijenilo i ublažilo. (...) Ali i tu treba da istaknemo, da bi se protivilo duhu, a i zadaći Katoličke crkve, kada bi ona načelno odbijala svu inteligenciju od pristupanja u katoličku Crkvu. (...) Sve u svemu ovaj će Ordinarijat nastojati provesti u život intencije hrvatske Vlade koliko je to samo moguće, no uz rezervu, koju ne može zamjeriti ni cijenjeni Naslov, da ne povrijedi u kojem konkretnom slučaju viši zakon, zakon Kristovog Evandjelja.«³⁴

To je mjesto zanimljivo i značajno zbog više razloga. U dopisu biskupa Lacha jasno je naglašeno i obrazloženo s kojim se dijelovima toga povjerljivog dokumenta ne slaže. Međutim, već se u sljedećoj Okružnici od 30. srpnja 1941. godine,³⁵ u točkama 1., 3. i 9. vlada se u potpunosti oglašila, odnosno uopće nije uvažila stavove koje je izložio biskup Lach.³⁶

S druge strane, vidi se i pasivno držanje Katoličke crkve koja uočava ignoriranje i nedostatak dijaloga o tom izrazito vjerskom pitanju te objavljuje vladinu okružnicu u svojim službenim glasilima u kojoj se nalaze odredbe koje krše »viši zakon, zakon Kristovog Evandjelja« i to bez ikakva komentara. Zapravo, nadbiskup Stepinac 5. kolovoza 1941.

³² Tu vladinu *Uputu* obaviti će i *Hrvatska straža*. »Upute o prelazu s jedne vjere na drugu«, *Hrvatska straža*, br. 23, 8. lipnja 1941., str. 7.

³³ Bakšićev članak tiskan je i u *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*. Usp. »Propisi za primanje u Katoličku crkvu«, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 12, 30. lipnja 1941., str. 108–109.

³⁴ J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 179.

³⁵ Usp. »Okružnica«, *Katolički list*, br. 31, 8. kolovoza 1941., str. 367–368.

³⁶ Npr. »1. Želja je Hrvatske vlade, da grko-istočnjaci ne prelaze na grko-katolički obred osim u onim grkokatoličkim župama koje su već osnovane i u njima ima grko-istočnjaka; 3. Kod izdavanja potvrda treba paziti da grko-istočne učitelje, popove, trgovce, bogate obrtnike i seljake i opće inteligenciju, da im se ne izdadu potvrde, osim u slučajevima, kad se doista pokaže njihova osobna čestitost, jer je načelno stanovište vlade da se ovim osobama ne izdadu potvrde; 9. Vladi je poznato da se prijavljuju mnogi Židovi za prijelaz na katolicizam, ali prijelaz na katolicizam ne može imati nikakvog upliva na položaj tih osoba u njihovom odnošaju prema državi obzirom na postojeći zakon o nearijevcima (Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti od 30. travnja 1941.)« »Okružnica«, *Katolički list*, br. 31, 8. kolovoza 1941., str. 367–368.

godine šalje svoju kratku *Okružnicu* od dvije rečenice, od kojih je značajnija druga: »Što se pak tiče poučavanja prijelaznika, to svećenstvo ponovno upućujem na Okružnicu od 11. srpnja 1941. br. 7726 naročito na točku 4.«³⁷ Nije jasno zašto Stepinac spominje poučavanje prijelaznika, jer se o tome u vladinoj Okružnici uopće ne govori. Vjerojatno samo ponavlja svoje prijašnje upozorenje. U tu vrstu pasivnog otpora ušla bi i uputa iz Nadbiskupske kancelarije, koja je tiskana u istom broju *Katoličkog lista* kao i spomenute dvije okružnice. Značajna su sljedeća mjesta iz te upute: »Osobito se ističe: a) da se ne navodi, da li su prelaznici dovoljno poučeni, i to u smislu okružnice od 11.VII.o.g. br.7726;(…) Time u vezi upozorava se vlč. svećenstvo, da molbe treba sastavljati iscrpivo prema uputama, koje su dane u Katol. listu. U protivnom slučaju molbe će se sa čitavim spisom vratiti na nadopunu uz općenito upozorenje na saopćene propise. odgovornost za kasnije rješavanje molbi i eventualne neugodnosti stranaka nose sami dušobrižnici.«³⁸

Cjelokupnu prepisku vlade i Crkve Jure Krišto na kraju komentira riječima: »kao da nadbiskup veli svojem svećenstvu 'pokušajte obdržavati vladine uredbe, ali tako da se moje ne prekrše'«³⁹. Držimo to mišljenje pogrešnim zbog sljedećeg razloga: vladine su uredbe protivne i teoriji i praksi Katoličke crkve koju ona primjenjuje što se tiče prijelaza te se stoga ne mogu obdržavati skupa s onima zagrebačkog nadbiskupa. Zagrebački nadbiskup, inzistirajući na postupanju prema uputama iz *Katoličkog lista*, zapravo inzistira na kršenju vladinih uredaba. Da je to tako svjedoči i prva uputa Nadbiskupskog ureda, koja je izašla u isto vrijeme kao i članak Stjepana Bakšića *Što treba znati kod primanja u kat. Crkvu?* Tamo čitamo: »2. Neka župnici ne šalju stranaka u Nadb. kancelariju, da urgiraju rješenje raznih molbi i podnesaka. Neka sami župnici ne urgiraju rješenje telefonskim putem, jer ne će više na telefonski upit dobiti nikakova odgovora. Pogotovo neka se ne urgira ni osobno ni telefonski u pogledu vjerskih prelaza bilo u Nadb. kancelariji bilo kod preč. g. referenta. Sve su te urgencije bez ikakve koristi a na veliku štetu normalnom odvijanju rada u Nadbiskupskoj kancelariji.«⁴⁰

Budući da su u *Katoličkom listu* intervencije iz Nadbiskupskog ureda vrlo rijetke, a tu ih u kratkom vremenu nalazimo već dvije, jasno je kakav su pritisak stvarali svećenici. Nadalje, iz svega priloženoga jasno se vidi da zagrebački nadbiskup želi postupati po kanonskim propisima. Također je jasno da, unatoč očitom razilaženju kako u motivima tako i u odnosu prema problemu vjerskih prijelaza, nitko iz Katoličke crkve nije javno kritizirao očito postojanje pritisaka na svećenstvo. Tek *Katolički tjednik* u svojoj reportaži o hodočašću Majci Božjoj Bistričkoj prenosi odgovor zagrebačkog nadbiskupa na pitanje novinara kako gleda na prijelaze s drugih vjera na katoličku: »Kao i prije! Katolička crkva ima svoje norme, od kojih ne odstupa nikad. Mi nismo lovci za vjernicima kao neke crkve. Gdje nema uvjerenja, bolje, da nam ne dolaze, ali isto tako ne odbijamo nikoga, tko nam iskreno dolazi i traži istinu.«⁴¹

³⁷ Isto.

³⁸ Isto.

³⁹ J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, str. 184.

⁴⁰ »Upozorenje župskim uredima«, *Katolički list*, br. 21-22, 3. lipnja 1941., str. 259. Tekst je, iznimno, tiskan u boldu.

⁴¹ Alojzije STEPINAC, »Mi nismo lovci za vjernicima«, *Katolički tjednik*, br. 31, 3. kolovoza 1941., str. 4.

Te riječi nadbiskupa Stepinca nisam našao u *Katoličkom listu*. Norme o kojima Stepinac govori upravo su minuciozne odredbe koje su tada višekratno tiskane.

I u sljedećim mjesecima pitanje vjerskih prijelaza nalazimo na stranicama (polu)službenoga katoličkog tiska, gdje će se nastaviti pasivni otpor Katoličke crkve vladinim uredbama. U odredbi o osnutku vjerskog odsjeka pri Državnom ravnateljstvu za ponovu 10. listopada 1941. godine, zanimljiva je točka 2. u kojoj stoji: »Oblasti moraju molitelje podučiti, da mogu podnašati kolektivne molbe, a u slučaju kolektivnih molbi, bez obzira na broj podpisnika, ima se primieniti biljegovana pristojba kao da je samo jedan molitelj u slučajevima, gdje je takav obzir radi siromaštva molitelja umjestan. Sa strane državne riznice ne će u tom pogledu biti nikakvih zapreka.«⁴²

Ta je odredba proslijeđena svećenstvu »na znanje« tek 30. listopada 1941. godine.⁴³ To nastojanje vlade da se ne inzistira na pristojbama, koje su iako simbolične mnogima bile previsoke zbog brojnih članova obitelji, a u suprotnosti je s odlukom Biskupske konferencije od 19. svibnja 1941. godine, kojom se ukida prijašnja odluka prema kojoj su obitelji prilikom skupnog prijelaza plaćale samo jednu taksu, te je određeno da svaki pojedini član obitelji mora platiti pristojbu.⁴⁴ To, također, govori u prilog nastojanju biskupa da se prijelazi ne događaju masovno.

Unatoč tome masovni prijelazi ipak su se događali.⁴⁵ Čak je o tome, iako samo u jednom slučaju, pisao i katolički tisak. Riječ je o prijelazu na katoličku vjeru cijelog sela Budimca kod Našica. To je jedini slučaj aktivne propagande koji je moguće naći na stranicama katoličkog tiska, ali ni u tome slučaju to nisu bile udarne vijesti. Ovako o tome piše *Katolički list*: »U nedjelju 14. rujna, na blagdan Uzvišenja sv. Križa cijelo je selo s pravoslavlja prešlo u katoličku Crkvu. U selu je osnovana župa sa 2300 duša. Pripravu za prelaz izvršio je našički franjevac O. Sidonije Scholz tako, da je kroz dulje vremena prelaznike poučavao u vjeri. (...) Budimčanin Mladen Radojčić osobito je naglasio u svom govoru, da prijelaz nije izveden silom, niti on znači izdaju ili pokleknuće, nego uvjerenje, da je raskol nastao krivnjom Grka, i da je surađivanje s Hrvatima u Hrvatskoj jedini ispravan put za sve stanovnike Hrvatske.«⁴⁶

Taj izvještaj zapravo je prerađeni tekst koji je izašao u *Hrvatskoj obnovi*, katoličkom tjedniku iz Đakova.⁴⁷ U njemu je taj događaj opisan puno detaljnije te iz njega saznajemo da »kroz dulje vremena« znači, zapravo, mjesec dana. Iz gornjeg citata uviđaju se tri činjenice: na katolicizam je prešao velik broj ljudi odjednom, to se dogodilo u iznimno kratkom

⁴² »Vjerski odsjek drž. ravnateljstva za ponovu«, *Katolički list*, br. 43, 30. listopada 1941., str. 509. Ta odredba tiskana je i u *Glasniku biskupija Bosanske i Srijemske*. »Osnutak i djelokrug vjerskog odsjeka kod državnog ravnateljstva za ponovu«, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 20, 31. listopada 1941., str. 175.

⁴³ Usp. *Isto*.

⁴⁴ »Predsjedništvo Biskupskih konferencija. Objašnjenje«, *Katolički list*, br. 20, 23. svibnja 1941., str. 243; »Obavijest župskim uredima o taksiranju kod vjerskih prijelaza«, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 11, 15. lipnja 1941., str. 103-104.

⁴⁵ Npr. u selima Crkveni Bok, Duboka, Gate, Gradište, Jankovac, Mikleuška, Pritošnje, Rujnice, Vrsta, Zlopoljac, itd. Značajno je što se o tim prelascima u katoličkom tisku ne govori, što znači da Katolička crkva nije propagirala vjerske prijelaze, ne prenoseći vijesti o njima. Usp. J. KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska*, sv. I, str. 214.

⁴⁶ »Cijelo selo Budimci prešlo u katoličku Crkvu«, *Katolički list*, br. 38, 25. rujna 1941., str. 449.

⁴⁷ »Cijelo selo Budimci prešlo u katoličku Crkvu«, *Hrvatska obnova*, br. 33, 14. rujna 1941., str. 4.

roku i naglašava se da prijelaz nije izveden na silu. Iz toga je jasno da su odredbe brojnih okružnica i uputa zanemarene. Ukoliko je postojala sprega inicijative između lokalnih ustaških dužnosnika i lokalnog svećenstva na terenu, propisi su se izvršavali formalno, zanemarujući vjerski aspekt prijelaza u ime političkoga. Osim toga, naglašavanje da taj prijelaz nije izvršen silom, govori u prilog da su se, ako ne u tom slučaju, prijelazi na silu ipak događali. Budući je poznato da su mnoga sela prešla masovno na katolicizam, a da se o tome u katoličkom tisku pisalo samo u slučaju Budimaca, govori, ipak u prilog tezi da Katolička crkva nije htjela, iako je imala i mjesto i priliku, vršiti propagandu u prilog vjerskim prijelazima.⁴⁸

Nakon ovoga izvještaja u sljedećem broju *Katoličkog lista* bit će objavljen *Poglavnikov govor prelaznicima*.⁴⁹ Zanimljivost toga govora nije u njegovu sadržaju, u kojemu se mogu naći već videne fraze, nego u tome što je ispod teksta umjesto potpisa autora naznačen HIS (*Hrvatska izvještajna služba*), što znači da je taj tekst uredništvo *Katoličkog lista* dobilo unaprijed napisan. To je prvi takav slučaj u tom listu. Budući da ni prije ni poslije u *Katoličkom listu* nije pronađen tekst koji bi govorio o vjerskim prijelazima, osim u obliku okružnica ili uputa, čini se da su oba teksta, kako onaj o masovnom prijelazu Budimčana tako i govor poglavnika, bili naloženi od državnih tijela.⁵⁰

Iako će uskoro pitanje vjerskih prijelaza biti skinuto s političkog dnevnog reda, prvo najavom osnutka Hrvatske pravoslavne crkve Pavelićevim govorom u Saboru, a konačno i zakonskom odredbom o osnutku Hrvatske pravoslavne crkve, važno je istaknuti činjenicu koja je, također, utjecala na odnos Katoličke crkve u Hrvatskoj i vjerskih prijelaza pravoslavaca na katolicizam. Ta činjenica jest osnivanje koncentracijskog logora Jasenovac u kolovozu 1941. godine. I prije toga datuma postojala su mjesta na kojima su ljudi sabirani i ubijani, a to su logor Danica ili pak Jadovno. Mislimo da je moguće kao tezu uzeti u obzir činjenicu osnivanja logora Jasenovac i popuštanje nadbiskupa Alojzija Stepinca u njegovu tvrdom nastojanju da se svećenici drže kanonskih propisa prilikom primanja pravoslavaca u Katoličku crkvu. To popuštanje znak je zabrinutosti zagrebačkog nadbiskupa koji je, ublaživši inzistiranje na formalnostima, dao prednost želji pravoslavnih da prijeđu na katolicizam ako će na taj način povećati svoje šanse za preživljavanje. Ta tema svakako zahtijeva detaljniju obradu, ali za temu ovoga rada čini se važno sljedeće razmišljanje: u *Katoličkom listu*, tijekom prvih mjeseci 1942. godine zamjećuju se okružnice koje pozivaju svećenike na blaži pristup problematici vjerskih prijelaza. Tako je npr. nadbiskup Stepinac 2. ožujka 1942. godine uputio *Okružnicu* svećenstvu iz koje je važno istaknuti

⁴⁸ *Vrhbosna* je pisala o tom prijelazu. Vidi u: »Cijelo selo Budimci prešlo u Katoličku crkvu«, *Vrhbosna*, br. 9-10, rujan-listopad 1941., str. 210. U *Hrvatskom narodu* nisam našao izvještaj o tome događaju, ali je zato osječki *Hrvatski list* o njemu pisao u dva navrata. »Lijepa svečanost u Budimcima«, *Hrvatski list*, br. 257, 16. rujna 1941., str. 8. Sadržaj je sličan izvještaju iz dakovačke *Hrvatske obnove*. Drugi je članak: »Sa proslave u Budimcima. Zaslužni rad o. Sidonija Šolca«, *Hrvatski list*, br. 259, 18. rujna 1941., str. 8. *Nedjelja* je prenijela sasvim kratku vijest. Vidi: »Letimice javljamo...«, *Nedjelja*, br. 38, 28. kolovoza 1941., str. 4.

⁴⁹ »Poglavnikov govor prelaznicima«, *Katolički list*, br. 45, 13. studeni 1941., str. 556. Isti govor nalazimo i u *Hrvatskoj straži*. »Poglavnik je primio izaslanstvo prelaznika iz Velike župe Baranja«, *Hrvatska straža*, br. 47, 23. studenoga 1941., str. 2-3.

⁵⁰ Iako o tome nije ostao nikakav trag u fondu DIPU/GRP, zbog toga što o tom događaju možemo čitati u nizu katoličkih novina i časopisa, koji inače u rijetko kojem slučaju prenose identične reportaže, možemo smatrati vjerojatnim postojanje takva dopisa.

sljedeće: »Postoje li u prelazniku i drugi sporedni motivi, ukoliko nijesu grešni, ne će smetati izvršenju prijelaza. (...) Ipak je glavno, da u svemu prelaznik pokaže barem dobru volju.«⁵¹ Krajem toga istoga mjeseca pomoćni biskup zagrebački Franjo Salis-Seewis izdat će sljedeću značajnu Okružnicu koju zbog njezine važnosti donosim u cijelosti: »Svećenstvo se ponovno pozivlje, da ide prelaznicima što više na ruku i da ne traži, osim propisanoga biljega na molbu, nikakovih taksa ni za prelaz ni za poučavanje. Pouka ima biti u svakom slučaju dostatna, ali i tu treba razborito prosuđivati, koliko se može od pojedinaca zahtijevati. Posebnog obzira treba imati prema starijima, koji već teško pamte, kao i prema onima, koji imaju veoma slabo pamćenje. Samu pouku treba udesiti tako, da bude dolazak na pouku skopčan sa što manje žrtava za prelaznike.«⁵²

Ako se ton prethodnih dviju okružnica usporedi s konstatacijom s početka kolovoza 1941. (»Time u vezi upozorava se vlč. svećenstvo, da molbe treba sastavljati *iscriptivo* prema uputama, koje su dane u Katol. listu.«),⁵³ očigledna je razlika u tonu i pristupu istoj problematici. Glavni je razlog tome pogoršana sigurnosna situacija u zemlji te prelazak političkih aktera na sustavan proces progona čemu je vrhunac osnutak koncentracijskog logora Jasenovac. Iako je teško eksplicitno potvrditi tu povezanost, sličnu promjenu stava prema državnim vlastima možemo uočiti i što se tiče odnosa katoličkog tiska i državnih vlasti općenito. Mnoge katoličke novine uopće nisu ni spomenule šestomjesečnu obljetnicu osnutka NDH, što je ostali dnevni tisak euforično obilježio. Osim toga, uskoro će se, povodom nestašice papira, pristupiti gašenju mnogobrojnoga katoličkog tiska.⁵⁴

Preostali katolički tisak vjerske prijelaze nije ni tematizirao ni registrirao, no i to ima svoju važnost. To znači ili da ta tema nije bila od velike važnosti ili pak da su je svjesno izbjegavali. Ali i u jednom i u drugom slučaju riječ je o fenomenu koji se može protumačiti u pozitivnom smislu, što znači da su urednici i suradnici velike većine katoličkog tiska u NDH mislili da toj temi ne treba davati publicitet.⁵⁵

Na kraju izdvojimo jedan zanimljiv slučaj. U fondu DIPU/GRP nailazimo na zahtjev franjevacca samostana trećoredaca sv. Franje – Ogulin, koji je 24. siječnja 1942. godine uputio dopis *Hrvatskoj promičbenoj službi* tražeći dozvolu za izlaženje lista *Mir*.⁵⁶ To je trebao biti mjesečnik koji će utvrđivati »prelaznike na katolicizam u kat. vjeri i životu.« U istom

⁵¹ »Okružnica«, *Katolički list*, br. 10, 5. ožujak 1942., str. 117.

⁵² »Okružnica«, *Katolički list*, br. 14, 2. travnja 1942., str. 164.

⁵³ Usp. »Okružnica«, *Katolički list*, br. 31, 8. kolovoza 1941., str. 368.

⁵⁴ O pragmatičnom pristupu problemu nestašice papira koja je zasigurno postojala, govori nam i podatak da su neki časopisi obustavljeni, da bi kasnije ponovno bili pokrenuti, kao što je to slučaj s *Vjesnikom počasne straže*. Naime, u broju od prosinca 1942. godine uredništvo se oprostilo od svojih čitatelja, da bi pola godine kasnije ponovno počeo s redovitim izlaženjem. *Gospina krunica* je obavijestila svoje čitatelje da s brojem 7. u srpnju 1942. prestaju s izlaženjem, da bi u sljedećem trobroju javila: »Vesela vijest svim našim pretplatnicima, suradnicima i dobrotvorima, da je Državni izvještajni i promičbeni ured pod br. 0. 997/42. od 14. kolovoza o.g. dozvolio ponovno izlaženje našega časopisa.« usp. »Cijenjenim pretplatnicima!«, *Vjesnik počasne straže Srca Isusova*, br. 11-12, studeni-prosinac 1942.; »Nastavljamo radom«, *Vjesnik počasne straže Srca Isusova*, br. 1, svibanj 1943., str. 1; »Poruka uredništva i uprave«, *Gospina Krunica*, br. 7, srpanj 1942., str. 220; Obustavljeni su, između ostalih: *Luč*, *Našim prijateljima*, *Božji orači*, *Naša Gospa Lurdaska*, *Crnče* itd.

⁵⁵ Do sredine 1942. godine na teritoriju NDH izlazilo je oko četrdeset različitih periodičkih izdanja (tjednika, mjesečnika, dvomesječnika). Dakle, velika većina katoličkog tiska nije se u svom sadržaju obazirala na problematiku vjerskih prijelaza.

⁵⁶ HDA, fond Predsjedništva vlade, DIPU/GRP 237, kut. 14, spis 1942/III K/5, 24. siječnja 1942.

dopisu naznačeno je da je molba odbijena s obrazloženjem: »Relig. tiskopisa ima relat. najviše. Štednja papira!« Štednja papira je vrlo utemeljen razlog za odbijanje novih tiskarskih projekata.⁵⁷ Međutim, važno je istaknuti kako je DIPU očito zanemarila činjenicu da katolička periodika do tada nije imala list koji bi bio posvećen velikom broju novopridošlih članova, a očito je da državnim institucijama nije bilo u interesu učvršćivanje prelaznika u katoličkoj vjeri. Da su ogulinski franjevci mislili da je pitanje dozvole za izdavanje više formalnost nego neka ozbiljna prepreka, govori i činjenica da su poslali dopis nekim uredništvima katoličkih listova u kojima su reklamirali skorašnje izlaženje svojega novog časopisa, čak i prije negoli su zatražili službenu dozvolu za izlaženje. Tako u *Katoličkom listu*,⁵⁸ kao i u *Nedjelji* nalazimo sljedeće preporuke: »Pozivljemo sve katolike dobre volje, da se pretplate na 'Mir'. To neka svakako učine svi prelaznici.«⁵⁹

Zaključak

Jasno je vidljivo, i očekivano, da su neke katoličke novine, osobito službeni listovi kojima je to bila dužnost, donosili sve vladine odredbe koje se tiču problematike vjerskih prijelaza. Osim toga, uočljivo je da se na stranicama katoličkih novina ta problematika nigdje posebno ne ističe. Ne nalazimo nikakvih analiza, komentara ili tekstova u kojima bi autori oduševljeno govorili o toj pojavi. Tome treba pridodati da se ne nalazi ni eksplicitna ili implicitna osuda takvih nastojanja. Stoga je zaključak sljedeći: što se tiče sadržaja katoličkog tiska, on je po tome pitanju neutralan. Naravno, pitanje je kuta gledišta hoće li se nečinjenje držati neutralnošću ili prikriivenim podupiranjem. Bez obzira na to, katolički tisak nije činio ni aktivnu ni pasivnu propagandu u poticanju vjerskih prijelaza. Iz toga je moguće zaključiti da je problematika vjerskih prijelaza nametnuta Katoličkoj crkvi od službenih ustaških vlasti koje su namjeravale ispuniti dijelove svojega političkog programa pomoću mijene vjerskih uvjerenja onih ljudi koje su nakanili progoniti.

Osnutkom logora Jasenovac, kao i odlukom o osnivanju Hrvatske pravoslavne crkve, službena državna vlast odustala je od aktivne politike »prekrštavanja« u korist učinkovitije asimilacije ili likvidacije. Time je i Katolička crkva u Hrvatskoj oslobođena brige oko pitanja vjerskih prijelaza, što se jasno očituje u potpunom nedostatku sadržaja o tome u katoličkom tisku.

Pitanje vjerskih prijelaza naći će svoje mjesto i u optužnici Javnog tužilaštva NR Hrvatske protiv nadbiskupa Stepinca. Zanimljivo je i znakovito što se tužilaštvo po toj točki optužnice uopće ne poziva na pisanje onodobnoga katoličkog tiska, dok se u ostalim točkama njime obilno i nekritički služi.⁶⁰ Razlog tomu je jasan: sadržaj katoličkog tiska nije dao ni povoda da se njime tužilaštvo može poslužiti u politički montiranom procesu protiv zagrebačkog nadbiskupa što se tiče vjerskih prijelaza.

⁵⁷ Deset dana kasnije DIPU je primilo dopis od 3. veljače 1942. godine u kojem uredništvo *Preporoda* traži molbu za dozvolu izlaženja. Istoj je udovoljeno već 5. veljače 1942. godine, bez obzira na potrebu štednje papira. Usp. HDA, fond Predsjedništva vlade, DIPU/GRP 237, kut. 14, spis 1942/III K/5, 5. veljače 1942. godine.

⁵⁸ »Mir«, *Katolički list*, br. 7, 12. veljače 1942., str. 79–80.

⁵⁹ »Mir«, *Nedjelja*, br. 3, 15. siječnja 1942., str. 3.

⁶⁰ Usp. *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini*, Milan STANIĆ (ur.), Zagreb, 1946., str. 203–205.

*Summary**A CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION ABOUT RELIGIOUS TRANSITIONS
IN THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA BASED ON THE EXAMPLES
FROM THE CATHOLIC PRESS*

Up to recent times the Catholic press was not used as source in historiographical analyses regarding investigation of the relations between the Catholic Church and authorities of the Independent State of Croatia. Therefore, focus of this article is on the issue of religious transitions in ISC (NDH) and reports about it in the Catholic press. Furthermore, in the context of the investigation, author has tried to reveal to what extent these religious transitions were important to the Catholic clergy in ISC, in respect to the fact that the secular authorities used these transitions in order to assimilate and remove Serbian population from the territory of ISC. Author states that Catholic press did not pay much attention to the question of such religious transitions.

Namely, majority of the contemporary Catholic press even did not mention religious transitions. Only some (semi)official publications, which had to announce all the official state regulations concerning the Church and clergy, had published news on the religious transitions. It is clear that, at the beginning of this process of religious transitions, Catholic hierarchy, together with the archbishop, tried to complicate the process through insisting on formalities. However, when it became clear that secular authorities are brutally harassing Serbian Orthodox population, Catholic Church changed attitude and accepted all the requests for the religious transition if candidates had freely agreed to such procedure. Consequently, after foundation of the Croatian Orthodox Church, all the issues regarding the religious transitions disappeared from the official heralds of the Catholic Church.

KEY WORDS: *Independent State of Croatia, Catholic press, religious transitions, religious propaganda.*